

А. Мазій

ШАХОВИЙ ГУРТОК

Шкільний
гурток

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

А. Мазій

ШАХОВИЙ ГУРТОК

Видання містить:

- програму та навчально-тематичний план занять для шахового гуртка першого та другого років навчання;
- методичні вказівки до навчальних планів;
- розробки занять;
- поради та рекомендації керівнику гуртка.

**ШКІЛЬНИЙ
ГУРТОК**

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК
Тернопіль–Харків

УДК 794.12
ББК 75.581
М13

Серія «Шкільний гурток»

Мазій А. Ю.

М13 Шаховий гурток. — Тернопіль–Харків: Видавництво «Ранок», 2011. — 112 с. — (Серія «Шкільний гурток»).

ISBN 978-611-540-839-9

Чергова книга серії «Шкільний гурток» присвячена цікавій і захопливій грі в шахи. Даний посібник містить програму та навчально-тематичний план занять, методичні вказівки до навчальних планів, розробки занять шахового гуртка, поради та рекомендації для його керівника та цікаві завдання для учнів.

Для керівників шахових гуртків та дітей, які хочуть навчитися основам шахової гри.

УДК 794.12
ББК 75.581

ISBN 978-611-540-839-9

© Мазій А. Ю., 2011
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2011

Вступне слово

Програма підготовки юних шахістів керівника шахового гуртка, кандидата у майстри спорту Анатолія Мазія побудована на принципах радянської шахової школи, яка нині вважається провідною в шаховому світі. Вона передбачає творчий підхід до проблем шахової педагогіки і заснована на досвіді попередніх шкіл — італійської, Ф. Філдора, Стейніца, гіпермодерністів. На початковому рівні акцент робиться на тактику і це правильно, адже блискучий маестро XIX ст. Ш. Вінавер казав: «Шахи — це 90% тактики». На основному рівні більше уваги приділяється позиційній грі та основам ендшпілю.

В цілому програма добре збалансована, вона передбачає системність занять, поступовий перехід від простого до складного, гармонійне поєднання у вивченні теорії з практичною грою.

*О. Мельниченко,
майстер спорту з шахів*

Від автора

Шахи — інтелектуальний вид спорту, чудовий засіб розвитку математичних здібностей. Вони виховують кращі риси характеру (цілеспрямованість, наполегливість, об'єктивність), розвивають естетичні, інтелектуальні та художні якості в людині.

Шахова гра поєднує в собі комбінацію спорту, науки, мистецтва, а також елементи військової тактики і стратегії. Це також цікавий вид дозвілля.

Програма передбачає, що початківці знають ходи фігур, розуміють ціль гри, хоча найскладніші правила гри їм незнайомі.

Навчальний план розрахований на 72 заняття (2 рази в тиждень по 2 години кожне).

Схема занять приблизно наступна: перевірка домашнього завдання, пояснення теоретичного матеріалу, запис гуртківцями домашнього завдання і практична частина. Тривалість теоретичної частини заняття не повинна перевищувати 15–20 хвилин, оскільки більшість юних шахістів — школярі молодших класів. Шахи приваблюють їх в першу чергу як гра і тому керівник гуртка повинен підтримувати у маленьких слухачів жвавий інтерес. Дуже корисно в цьому плані проведення конкурсів, вікторин з нагоро-

дженням переможців призами. Педагог, який працює з дітьми, повинен пам'ятати, що ціль занять — не тільки дати юним шахістам певну суму знань і довести їх до третього спортивного розряду, але, головне — прищепити любов до шахів і самостійної роботи над ними. І тут важливою підмогою наставнику повинен стати ретельний відбір тематичних позицій (з родзинкою!) для домашніх завдань, а також цікавих оригінальних запитань і позицій, частина яких подається в розділі «Нестандартні позиції».

Шлях до вершин шахової майстерності тернистий. Ми переконані, що в будь-якому випадку праця принесе позитивні плоди. Бажаємо успіху!

Пояснювальна записка

Сучасні шахи беруть свій початок з Індії (XI ст.) від чатуранги, де гру вели чотири гравці. При подальшому проникненні на Аравійський півострів вона перетворюється на шатрандж. Тут вже грають лише двоє, з'являється нова фігура — ферзь (королева). Починаючи з XV ст., гра потрапляє у Західну Європу через Піренейський півострів, і набуває популярності в Іспанії, Італії, Франції, Англії. Європейці в свою чергу вносять свої корективи у правила (ферзь поєднує ходи тури і слона, пішак може йти на два поля, з'являється рокіровка), зробивши гру динамічнішою. З того часу шахи набувають свого класичного напрямку і не змінюються і донині.

Шахова гра має дві сторони. Перша — це композиція (шахова поезія), коли створюються штучні задачі на мат в два, три і більше ходів. Або етюди на вигреш чи нічию, де необхідно досягти мети єдиним шляхом. Проте інший бік шахів (практична гра) набагато популярніша. Проводяться особисті та командні змагання. На даний момент (вересень 2010 року) чемпіоном світу є В. Ананд (Індія), а серед жінок — О. Костенюк (Росія). Найсильніша чоловіча шахова дружина — Вірменія, а серед жінок — команда Китаю.

Шахи — інтелектуальний вид спорту. Вони є чудовим засобом розвитку математичних здібностей. Шахова гра поєднує в собі науку, мистецтво, а також елементи військової тактики та стратегії. Заняття в шаховому гуртку проходять у вигляді лекцій з додаванням легких партій між гуртківцями, тренінгів з так-

тики і стратегії, вікторин, сеансів одночасної гри. Вінцем цього є обов'язкова участь вихованців у офіційних змаганнях, які, як правило, проходять на канікулах.

Основним завданням в шаховому гуртку є розвиток математичних здібностей, виховання кращих рис характеру (цілеспрямованість, наполегливість, об'єктивність). Через призму шахів вихованці мають можливість розвивати естетичні, інтелектуальні, художні якості. Крім того, це — цікавий вид дозвілля.

Мета: після закінчення дворічного циклу занять початківці повинні досягти рівня майстерності третього спортивного розряду з шахів. Вихованці основного рівня повинні відповідно досягти рівня гри другого спортивного розряду з шахів.

Методичні вказівки до навчального плану

У програмі майже половина навчального часу відводиться тактиці. Це не випадково. Дуже важливо оволодіти тактичною зброєю, щоб вміти знаходити приховані можливості, розуміти задуми суперника, винахідливо, творчо проводити міттельшпіль. Багато видатних шахістів були на початку свого спортивного шляху тактиками і тільки потім успішно оволодівали тонкощами позиційної гри. Підібрані в посібнику приклади цілком під силу для початківців. Більш складніші комбінації корисно включати в тематику конкурсів (5–10 прикладів на 1–2 тижні). У формі конкурсів можна проводити і окремі заняття із тактики. Рекомендується також давати учням для рішення двоходові задачі, які подаються з відповідного розділу (після 40-го заняття). Час від часу бажано після викладання теоретичного матеріалу вкрапляти цікаві історії з шахової гри, частину яких знайдете у розділі «Через країни і століття».

Що стосується дебютної стадії, то буде помилковим знайомити початківців з варіантами різних початків. Цей метод не враховує смаків учнів (а вони виявляються рано) і не сприяють розвитку самостійності. Важливіше, ознайомивши слухачів із загальними принципами (заняття 7 і 8), в подальшому уважно придивлятися до становлення індивідуальності кожного учня і допомагати йому у міру просування до вищих розрядів створювати свій дебютний

репертуар. Мета занять 66–70 — на матеріалі спеціально підібраних партій, зіграних будь-яким дебютом, наприклад, італійською, показати, як потрібно працювати над його вивченням, які найтипівіші плани витікають з даної побудови.

Деякі слова про практичну частину занять. Класифікаційні турніри слід починати проводити після 13-го заняття, спочатку початківці можуть грати тренувальні партії. Нерідко буває, що перші поразки настільки деморалізують того чи іншого юного шахіста, що він перестає відвідувати гурток. Тому вже на першому занятті необхідно пояснити учням, що боятися програшів не слід, майбутні чемпіони також програвали в дитинстві. Але вони на поразках вчилися і тому досягали шахових висот.

Розгляд усіх партій, зіграних на одному занятті, неможливий. Педагог, спостерігаючи за грою, повинен відрізнити окремі повчальні моменти (невикористані можливості дати мат, виграти фігуру, уміле застосування на практиці пройденого матеріалу тощо).

Після того, як слухачі пройдуть перший розділ (13-е заняття), бажано, щоб вони записували свої партії. Це дасть їм можливість краще аналізувати разом з партнерами їх творчість. Між турнірами корисно організувати сеанси одночасної гри, консультаційні партії, конкурси, вікторини.

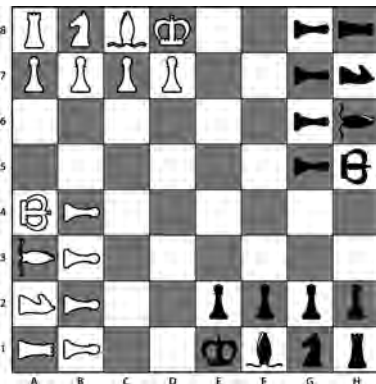
Навчально-тематичний план

№ з/п	Тема занять	Кількість занять
I. Елементарні поняття про шахову гру		
1	Коротка історична довідка. Чатуранга. Шатрандж. Мат Ді-ларам	1
2	Дошка і фігури. Шахова нотація	1
3	Складні правила	1
4	Цінність фігур і пішаків. Ціль шахової гри — мат	1
5	Матування одинокого короля	1
6	Деякі випадки нічиєї	1
7	Як починати партію	2
8	Що робити після дебюту	1
9	Використання великої матеріальної переваги	2
10	Король і пішак проти короля	2
Разом		13
II. Тактика		
1	Тактичні прийоми (використання геометричних мотивів, зв'язка, подвійний удар, відкритий напад, відкритий шах, подвійний шах)	7
2	Комбінація. Найхарактерніші комбінаційні можливості різних фігур (діагональна дія слонів, жертва слона на h7 (h2), коньові, пішакові, важкофігурні комбінації, засновані на взаємодії фігур)	10

3	Класифікація комбінацій за ідеями (заманювання, блокування, відволікання, звільнення поля (лінії), перекриття, знищення захисту, захоплення пункту, зруйнування, з поєднанням ідей)	10
4	Шахові задачі	1
5	Пастки	1
6	Наступ на короля (нерокованого короля, при односторонніх роковках, різносторонніх роковках)	6
Разом		35
III. Закінчення		
1	Найпростіші пішакові закінчення	3
2	Боротьба ферзя проти пішака	2
3	Деякі випадки нічиєї при великій матеріальній перевазі	1
4	Найпростіші турові закінчення	2
5	Легкофігурні закінчення	4
Разом		12
IV. Елементи стратегії (слон сильніше коня, кінь сильніше слона, з одноколірними і різноколірними слонами)		
1	Вплив пішакової конфігурації на перебіг боротьби	3
2	Відкрита лінія і 7-а (2-а) горизонталь	2
Разом		5
V. Як вивчати дебют		
1	Тематичний турнір	7
Разом		7
Разом		72

Заняття 1. Коротка історична довідка. Чатуранга. Шатрандж. Мат Діларам.

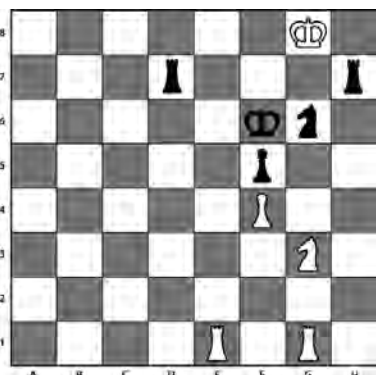
Шахи виникли з давньої індійської гри чатуранги у VI столітті. Чатурангою в давній Індії називалось військо, яке складалося з короля, бойової Колісниці (тури), слона, коня і піших воїнів. У грі приймало участь четверо гравців, яка носила азартний характер, так як рухи фігур визначалися киданням кубика. При випаданні п'ятірки робився хід королем, четвірки — турою, трійки — конем, двійки — слоном, одиниці — пішаком.

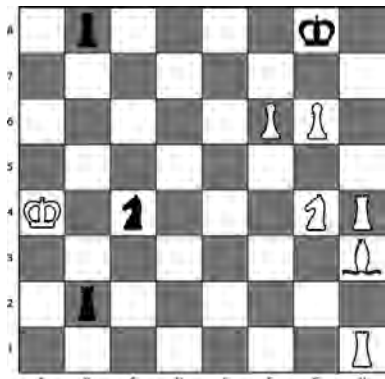
Виграш досягався шляхом знищення сил суперника, в тому числі королів. Ходи королем, пішаками, турами, конями здійснювалися так, як і в сучасних шахах. Слон ходив інакше — на третє поле по діагоналі, перескакуючи (як і кінь) через фігури і пішаки.

Приблизно в кінці VII-го — на початку VIII-го століття на основі чатуранги виникає шатрандж, де початкова позиція була як і в сучасних шахах, але ходи фігур дещо відрізнялися. Ферзь рухався лише на одне поле по діагоналі; пішаки не мали першого подвійного ходу; була відсутня рокіровка. Король, тура і кінь ходили по сучасних правилах.

Через обмеженість діапазону рухів фігур гра розвивалася вкрай повільно; пат або просто знищення сил суперника (крім королів) рахувалося виграшем. Вже тоді сильні гравці придумували композиції — мансуби, які виглядали як закінчення партії. Збереглося чимало мансуб, які вирізнялись багатством фантазії, оригінальністю задуму, дотепністю рішення, красою заключної позиції. 1. Kh5+! T:h5 2. T:g6 + Kp:g63. Te6X!

В ті часи задачі обростали нерідко оповіданнями і легендами. Завдяки абстрактним фігурам шахову гру на Сході поступово стали в народі сприймати як символ військової битви. Драматична боротьба в шаховій партії усе частіше асоціювалась з перипетіями людського життя.

Яскравий приклад — легенда про даму, яка чудово грала в шахи — «Мат Діларам». По арабській версії Діларам (в перекладі — «сердечний спокій») була коханою дружиною знатного вельможі, який програв усі свої статки, зробив ставку на неї. І в цей момент, коли вельможа опинився перед загрозою поразки, Діларам підказала йому шлях о порятунку: «О мій володарю! Віддай дві тури, але не віддавай мене,

твою Діларам!» 1. Th8+! Kp:h8 2. Cf5+ (за правилами шатранджу) 2... Kpg8 3. Th8+! Kp:h8 4. g7+Kpg8 5. Kh6X.

Наприкінці XV-го століття зі Сходу шатрандж потрапляє через Піренейський півострів до Європи. Наприкінці XVI-го — на початку XVII-го століття шатрандж закінчує своє існування і на зміну йому з'являються сучасні шахи з їх багатим творчим змістом.

Слово «шахи» (рос. шахматы) — самобутня назва, яку дали наші далекі попередники, ясно визначає зміст і завдання шахової творчості (шах і мат). Обидва слова — східного походження: шах — король (в значенні «загрози»), мат з арабської мови — «помер».

Домашнє завдання.

Накреслити в зошиті для записів шахову дошку.